

I. ROZPRAWY I ANALIZY

DOI: 10.17951/et.2020.32.157

Katarzyna Sobstyl

Uniwersytet Przyrodniczo-Humanistyczny, Siedlce, Polska

ORCID: 0000-0003-3563-3759

e-mail: katsob34@wp.pl

Semantyka grzebowisk dla zwierząt na tle miejsc pochówków ludzi. Analiza porównawcza makroznaków

The semantics of animal burial sites
in the context of human cemeteries.
A comparative analysis of macro-signs

Abstract: The contemporary practice of creating official animal burial sites exhibits certain analogies with cemeteries, which function not only as burial sites for humans but also as complex symbols of remembering the dead. Both are macro-signs, manifested through verbal and non-verbal codes. Human cemeteries are characterised by greater symbolic complexity and diversity, deriving from centuries-old cultural and religious traditions. The linguistic and non-linguistic actions performed with respect to cemeteries, in the broadly understood situational context, are closely related to the sphere of *sacrum*, represented by the symbol of the cross. Although pet cemeteries are identical to human cemeteries in terms of certain code elements (including headstone inscriptions, photographs, and figural sculptures), such cemeteries are less complex and relate chiefly to the sphere of *profanum*, represented by symbols of the widespread myth of the Rainbow Bridge. However, the common denominator of both macro-signs are the linguistic and non-linguistic actions that are inspired by the feelings of sadness, love, and gratitude.

Key words: texts of culture; human and pet cemeteries; macro-sign; verbal and non-verbal codes

Analizy danych słownikowych, zarówno tych z początku XX wieku, jak i bardziej współczesnych pokazują, że na definicje pojęcia ‘cmentarz’ składają się dane ujmowane w aspekcie¹ przestrzennym i funkcjonalnym. W opracowaniach leksykograficznych *cmentarz* jest traktowany jako miejsce przeznaczone do pochówku zmarłych, określone pod względem powierzchni i wyznaczone instytucjonalnie². Użycie w definicjach form męskoosobowych *zmarli*, *umarli* precyzuje, iż przestrzeń tę przeznaczają dla ludzi, którzy, choć nie funkcjonują już w danej społeczności biologicznie, to jednak są z nią nadal związani w innych aspektach, głównie: psychospołecznym, religijnym czy światopoglądowym. Na takie ujęcie ma wpływ wielowiekowa tradycja, na którą składają się dominujące w danych wspólnotach obyczaje, przekonania i wierzenia³. Sfera *sacrum* w interesującym nas tu zakresie związana jest przede wszystkim z poświęconą przestrzenią i symbolicznymi znakami o charakterze religijnym⁴.

Cmentarz rozpatrywany z perspektywy⁵ tekstu kultury jest traktowany jako makroznak, którego strukturę tworzą zarówno kod werbalny, jak i niewerbalny (Adamowski 2006: 374)⁶. Ten pierwszy reprezentują głównie napisy nagrobne (inskrypcje)⁷, choć biorąc pod uwagę całą przestrzeń nekropolium, można przyporządkować do nich również nekrologi zamieszczone przy wejściu na cmentarz czy też napisy na bramach, kaplicach lub – w wypadku pogrzebów świeckich – miejscach pożegnań.

¹ *Aspekty* nazywane także *podkategoriami* lub *fasetami* stanowią ramę subiektywnych operacji językowo-pojęciowych (*profilowania*), dokonywanych w celu kształtowania obrazu przedmiotu, zob. Bartmiński, Niebrzegowska (1998: 212). W pracach badawczych opartych na metodologii językowego obrazu świata proponowane są podziały kategorii aspektowych. Por. tom pod red. Jerzego Bartmińskiego (2006), a także pracę Katarzyny Sobstyl (2014: 50–51).

² Por. def.: ‘miejsce grzebania zmarłych, miejsce ostatniego a. wiecznego spoczynku, dziedziniec kościelny, przestrzeń naokoło kościoła (na której dawniej grzebano)’ (SJP KKN); ‘1. miejsce zazwyczaj otoczone murem, gdzie grzebani są zmarli, 2. dziedziniec kościelny, przestrzeń, plac wokół kościoła, na którym dawniej grzebano umarłych’ (SJP Dor.); ‘1. miejsce grzebania zmarłych lub przechowywania ich prochów po kremacji, 2. przestrzeń, plac wokół kościoła, gdzie dawniej grzebano zmarłych; dziedziniec kościelny’ (SJP Szym; PSWP; USJP).

³ Por. Kolbuszewski (1996a: 33).

⁴ Szerzej na ten temat: Kolbuszewski (1996a), Adamowski (2006).

⁵ *Perspektywa* stanowi zespół cech struktury semantycznej słów. Rozpoznanie tych cech przez odbiorcę pozwala na określenie przyjętego przez podmiot punktu widzenia. Por. Bartmiński (2007b: 78).

⁶ Por. także Skrzypik (2004: 18).

⁷ Jan Trzynałowski (1977) wyróżnia epitafia onomastyczne, identyfikacyjne i poetyckie. Jacek Kolbuszewski (1996b, 1999) natomiast proponuje stosowanie pojęcia *inskrypcja nagrobna*. Na temat tekstów nagrobnych pisała też m.in. Katarzyna Skrzypik (2004).

Dużo bardziej rozbudowany jest zespół znaków składających się na kod niewerbalny. Znaczenie, nie tylko organizacyjne, ma sama struktura przestrzenna cmentarza⁸. Jan Adamowski (2015: 8) wspomina, iż w sensie metaforycznym możemy traktować to miejsce jako *miasto zamieszkałe przez zmarłych*. Układ architektoniczny nawiązuje bowiem do rozwiązań urbanistycznych, najczęściej stosowanych w różnorodnych pod względem wielkości miejscowościach. Z takiej perspektywy ujęcia groby, jako rodzaj zabudowy, sytuuje się wzdłuż alei w odpowiednim ciągu, przypominającym układ domów stojących przy ulicach (Kolbuszewski 1996b: 73). Cmentarne sektory natomiast można uznać za odpowiednik miejskich dzielnic (Adamowski 2015: 8).

W aspekcie społecznym i obyczajowym istotną rolę odgrywa tradycja wkładania do trumien dewocjonaliów (np. różańca) oraz przedmiotów codziennego użytku (np. obrączki, laski). Takie zachowania oparte na wierzeniach są odbiciem typowych w świecie rzeczywistym działań związanych z wyposażaniem kogoś w rzeczy, których funkcja symboliczna czy użyteczna pozwala na właściwe dopasowanie się do nowych sytuacji, w tym tej wiązanej z wyruszeniem w drogę⁹.

W opracowaniach badawczych poświęconych temu zagadnieniu, drogę, jako element przestrzeni, ujmuje się nie tylko w kontekstach realnoznaczeniowych, lecz także z dużo bardziej rozbudowanej perspektywy metaforycznej czy symbolicznej¹⁰. Istotne miejsce w analizach zajmuje problematyka sakralnego charakteru podróży zmarłego w zaświaty, traktowanej jako ostatnia droga ziemską (Kolbuszewski 1996a: 77). Świat, który funkcjonuje w obrębie cmentarza, jest więc metaforycznie traktowany jako przestrzeń ożywiona. Obrazowanie tej swoistej żywotności widać także w ludowych przekazach czy, współcześnie, w dowcipach funeralnych (Adamowski 2015: 9).

Cmentarz w wielowiekowej tradycji jest miejscem pamięci z charakterystycznymi dla takiej architektury znakami reprezentowanymi przez nagrobki mające najczęściej formę obelisków, płyt, kolumn, pni drzew, kaplic, grobowców itp. (Adamowski 2006: 377). Tu ważną funkcję symboliczną pełni kamień, zarówno jako element przyrody znajdujący się poza miejscem zamieszkania

⁸ M. Fabiszak i A. W. Brzezińska posługują się terminem *krajobraz kulturowy*, traktowanym przez nie jako „zauważalny zespół cech i obiektów fizycznych, związanych z przekształceniem środowiska naturalnego przez człowieka i naznaczeniem go kulturą” (2018: 37). Badaczki zwracają przy tym uwagę, iż ważną rolę w tych działaniach pełnią zarówno różnorodne doświadczenia społeczne, jak i wytwory o charakterze symbolicznym, w tym cmentarze.

⁹ Por. artykuły w tomie pod red. Jana Adamowskiego i Katarzyny Smyk (2011).

¹⁰ Szerzej na ten temat można przeczytać m.in. w artykułach: Jana Adamowskiego (2011), Katii Michajłowej (2011), Kazimierza Ożoga (2011) i Katarzyny Smyk (2011).

człowieka, jak i materiał, z którego wykonuje się nagrobki¹¹. W obu ujęciach na plan pierwszy wysuwają się konotacje twardości, nieruchomości i ciężaru. W danej ramie sytuacyjnej możemy także rozpatrywać takie cechy, jak martwota czy granica, które nie tylko jednoznacznie wskazują na śmierć, lecz także na oddzielenie świata żywych od zmarłych.

Najbardziej jednak rozpowszechnionym znakiem nagrobnym w kulturze polskiej jest oczywiście krzyż, będący czytelnym symbolem religijnym w kręgu chrześcijaństwa¹². Współcześnie pełni on także funkcję identyfikacyjną grobu, co powoduje, iż nie ma ograniczeń co do umieszczenia tego znaku również na grobach osób niewierzących (Kolbuszewski 1996a: 82)¹³.

Do kolejnej grupy znaków składających się na kod niewerbalny należą rzeźby figuralne w zdecydowanej większości będące wyobrażeniem elementów sfery *sacrum*. Chodzi tu o postacie Chrystusa, Matki Bożej czy aniołów, w mniejszym zakresie postaci świętych. Sferę *profanum* natomiast reprezentują głównie figury płaczek, popiersia zmarłych czy grupy figuralne, np. postacie z lirą (Adamowski 2006: 377–378).

Dość różnorodny zbiór tworzą nagrobne znaki plastyczne, w tym motywy roślinne (paproć, lilie), zwierzęce (gołąb, orzeł), źródła światła (pochoźnie, kaganki), symbole śmierci (czaszka, klepsydra), znaki zawodowe i stanowe (herby, skrzydło samolotu) (Adamowski 2006: 378)¹⁴. Nie bez znaczenia jest także żywa roślinność sadzona na terenie cmentarza (dęby, tuje) czy też ta przynoszona przez odwiedzających swoich bliskich zmarłych (chryzantemy)¹⁵. Jak zaznacza Katarzyna Skrzypik,

jest to pozostałość tradycyjnego konstruowania cmentarzy-parków oraz myślenia magicznego – w ludowych wierzeniach funkcjonowało przekonanie, że dusza zmarłego chroni się w drzewie bądź innej roślinie wyrastającej na grobie. Z czasem rośliny cmentarne przestały jednak pełnić funkcję magiczną na rzecz dekoracyjnej, niemniej jednak nadal określone ich gatunki, z uwagi na mocno utrwalone konotacje, są typowymi reprezentantami nekropolii (Skrzypik 2004: 20).

Ostatnim z elementów niewerbalnych tworzących makroznak kulturowy cmentarza są fotografie umieszczane na grobach, nie tylko w celach identyfikujących zmarłego, lecz także (może nawet w większym stopniu) wskazujących

¹¹ Szerzej na temat symboliki kamienia w kulturze ludowej w SSiSL oraz w pracach Jana Adamowskiego (1999) i Małgorzaty Brzozowskiej (2000).

¹² Więcej na ten temat można przeczytać w pracy Katarzyny Bednarz (2004).

¹³ Badacz wyjaśnia, iż „występowanie krzyża jako znaku identyfikującego grób jest także elementem przejętym z odległej średniowiecznej tradycji chrześcijańskiej, z czasów, gdy wszystkie europejskie cmentarze były, mówiąc słowami Mickiewiczowskiego Guślarza, «pod władzą kościoła»” (Kolbuszewski 1996a: 82).

¹⁴ Por. także: Bednarz (2004).

¹⁵ Por. Skrzypik (2004), Adamowski (2006: 378).

na jego stałą obecność (Kubiak 1986: 69). Zdjęcia nagrobne przykuwają też uwagę, wzmacniają pamięć o osobie, której, choć w aspekcie biologicznym nie ma już wśród żywych, to jednak w aspekcie fizycznym pozostaje niemal nieśmiertelna (Kubiak 1986: 73).

Już ten krótki przegląd ustaleń badawczych, zawężony do wybranych pozycji poświęconych problematyce cmentarza jako tekstu kultury, pokazuje złożoność omawianego makroznaku. Wyraźnie widoczne jest także to, że semantyka miejsca pochówku zmarłych i pamięci o nich opiera się na wielowiekowej tradycji. Teksty nagrobne, symbole niewerbalne synkretyzują ogólnohumanistyczne (w tym także religijne), mocno osadzone kulturowo obrazowanie nekropolium.

Na tym tle ciekawym zjawiskiem wydają się być pojawiające się od kilkunastu lat w Polsce wyodrębnione obszary przeznaczone do pochówku zwierząt. Warto przyjrzeć się więc elementom werbalnym i niewerbalnym składającym się na semantykę takich miejsc, co powinno przybliżyć intencję działań językowych i pozajęzykowych, podejmowanych przez ludzi w danych ramach sytuacyjnych, motywowanych śmiercią zwierzęcia. Badanie tych kontekstów pozwoliłoby także odpowiedzieć na pytania: czy, a jeśli tak, to w jakim stopniu takie miejsca nawiązują do kultury tradycyjnej, obejmującej symbolikę miejsc pochówku ludzi? Czy tworzą równie złożone znaki?

Podstawą analiz są materiały tekstowe i wizualne funkcjonujące w przestrzeni internetowej, obrazujące rzeczywiste miejsca pochówku zwierząt, zlokalizowane w niektórych miastach Polski. Pod uwagę zostaną wzięte wybrane obiekty: *Psi Los* w Koniku Nowym pod Warszawą (www.psilos.pl); *Dolina Pupilków* w Bierkowie obok Słupska (pgkslupsk.pl/dolina_pupilkow.html); *Tęczowy Las* w Toruniu (mpo.torun.pl/69/cmentarz-teczowy-las); *Tęczowy Most* w Szymanowie obok Kątów Wrocławskich (krematoriumdlazwierzat.com) oraz *Cmentarz Małych Zwierząt* w Rzędzianach koło Białegostoku (cmentarz-zwierzat.pl)¹⁶.

W definicjach przeanalizowanych na początku artykułu wyraźnie widać, iż w opracowaniach leksykograficznych cmentarz traktowany jest jako miejsce funkcjonalnie ściśle związane z człowiekiem. Internetowy WSJP jako jeden z nielicznych rejestruje rozszerzone znaczenie: 'wyznaczony teren, na którym grzebie się zmarłych ludzi lub zmarłe zwierzęta'. Szczegółowy opis we wspomnianym opracowaniu powiela jednak treści definicyjne XX-wiecznych słowników w zakresie tematycznego łączenia *cmentarza* tylko z *człowiekiem*

¹⁶ W przestrzeni internetowej funkcjonują także wirtualne cmentarze dla zwierząt, np. teczowy-most.pl; wiecznyogrod.pl. Spełniają swoje funkcje upamiętniające w oparciu przede wszystkim o teksty, w mniejszym stopniu o obraz. Ponieważ jednak nie stanowią przestrzeni rzeczywistej, wymagają osobnych studiów.

jako istotą fizyczną, biegiem jego życia, a w bardziej szczegółowym zakresie – z jego śmiercią. Podawane w opracowaniu połączenia leksykalne również wskazują na dominację takich odniesień, jedynie zamieszczone cytaty potwierdzają, iż dany leksem wykorzystywany jest coraz częściej również do nazywania miejsc przeznaczonych do pochówku zwierząt¹⁷.

Rozszerzenie przestrzeni językowego obrazowania tego wycinka rzeczywistości można łączyć ze zmieniającym się powoli nastawieniem do zwierząt, procesem ich dereifikacji nie tylko w zakresie prawnym, lecz także mentalnym¹⁸. Powoduje to, iż problematyka pochówku psów lub kotów, czyli istot żywych, towarzyszących człowiekowi na co dzień, staje się tematem coraz większego zainteresowania społecznego.

Pierwszy oficjalny ogólnodostępny cmentarz dla zwierząt w Polsce powstał dopiero w 1991 roku, podczas gdy np. w Stanach Zjednoczonych już pod koniec XIX wieku¹⁹. Kwestię pochówku regulują przepisy *Ustawy o utrzymaniu czystości i porządku w gminach* (Dz.U. z 2018 r., poz. 1454), które nakazują głównie utylizację padłych zwierząt domowych, zabraniając przy tym zakopywania martwych psów czy kotów na własnych posesjach, w lasach itp. Dość powszechną jednak praktyką było i jest nadal nierepektowanie tych przepisów przez osoby, które ze względu na silne więzi emocjonalne łączące je ze zwierzęciem nie chcą po jego śmierci zgodzić się na grupową utylizację zwłok dokonywaną przez służby komunalne. To właśnie z inicjatywy osób prywatnych zaczęły więc powstawać w Polsce cmentarze dla małych zwierząt, co można uznać za nowe zjawisko kulturowe (Kolbuszewski 2004: 576).

Warunki i możliwości dotyczące usytuowania takich obiektów regulują przepisy określone przez gminy. Biorąc więc pod uwagę ten właśnie aspekt, można scharakteryzować cmentarz dla zwierząt jako przestrzeń wyznaczoną instytucjonalnie o określonym przeznaczeniu i powstałą zgodnie z obowiązującymi przepisami.

¹⁷ Por. jeden z cytatów: *X, pisarz i miłośnik zwierząt (sześć psów i siedem kotów), mówi, że cmentarz dla zwierząt to świadectwo wyższej kultury społeczeństwa* (Irena Morawska, *Psi los*, „Gazeta Wyborcza”, 1992-11-20).

¹⁸ Szerzej na temat zmian w zakresie prawnej ochrony zwierząt w polskim ustawodawstwie można przeczytać w artykule Katarzyny Sobstyl (2019).

¹⁹ Zwyczaj upamiętniania zwierząt jest oczywiście dużo starszy i dotyczy najczęściej stawiania pomników psom (np. w Zwierzyńcu) lub umieszczania pamiątkowych kamieni poświęconych koniom, tak jak np. wzdłuż alei usytuowanej obok stadniny w Golejówku pod Rawiczem (Kolbuszewski 2004: 576). Jacek Kolbuszewski (2004: 575) wspomina także o cmentarzu koni w Kliczkowie koło Bolesławca, w którym zachowało się kilka nagrobków. Cmentarz ten, jako teren prywatny, powstał prawdopodobnie pod koniec XIX wieku przy przebudowie parku otaczającego zamek. Chowano tam także psy właściciela tego terenu.

Analizę kodu werbalnego składającego się na makroznak cmentarza dla zwierząt warto zacząć od przyjrzenia się nazwom nadawanym takim miejscom. Wychodząc nieco poza ramy przyjęte w niniejszym opracowaniu i sięgając po teksty urzędowe i publicystyczne poświęcone badanej problematyce, można zauważyć, iż stosowane są tam określenia, takie jak *grzebowisko* czy *spoczywisko*, jednoznacznie wskazujące na funkcję takich miejsc – grzebać zmarłych ‘składać do grobu’, spoczywać na wieki ‘umrzeć’ (SJP Szym)²⁰. Dla niniejszych rozważań interesujące są jednak nazwy własne nadawane konkretnym obiektom, najczęściej umieszczane w formie szyldów przy wejściach na ogrodzony teren:

[1] *Psi Los. Cmentarz dla Zwierząt.*

[2] *Dolina Pupilków. Ostatnia Przystań dla Zwierząt Domowych.*

[3] *Cmentarz dla Zwierząt. Tęczowy Most.*

[4] *Cmentarz Małych Zwierząt w Rzędzianach.*

[5] *Cmentarz dla Zwierząt. Tęczowy Las.*

Leksem *los* w języku polskim najczęściej (analogicznie do *fortuny*) jest wiązany z grą, losowaniem, szczęśliwym trafem czy niewiadomą (Bartmiński 2007a: 242). Ze względu na konotacje, w których dominuje przypadkowość, nie ma tak negatywnego nacechowania jak *dola* (utożsamiana z *fatum*). W odniesieniu do człowieka los może być dobry albo zły, przy czym jego nieprzewidywalność daje szansę na pozytywne rozwiązanie (Bartmiński 2007a: 250). W nazwie *Psi Los*, odnoszonej do miejsca pochówku zwierząt, mamy jednak do czynienia z pewnym przesunięciem nacechowania wartościującego. W danych ramach sytuacyjnych można dopatrywać się konotacji smutku, związanego z przeświadczeniem o nieuchronności procesu umierania. Z drugiej strony jednak tworzenie grzebowisk, analogicznie do cmentarzy dla ludzi, jest formą okazywania pamięci, podkreśleniem więzi łączącej z istotą, która odeszła, wskazaniem na to, jak ważne miejsce zajmuje nadal w systemie wartości człowieka. Los (nie tylko) psa może być więc wygrany.

Druga z przytoczonych nazw – *Dolina Pupilków* – również konotuje pozytywny, emocjonalny stosunek ludzi do zwierząt. Wskazuje na to deminutywna forma leksemu *pupil*, który już w swojej formie podstawowej jest nacechowany dodatnio. W dopełnianiu pozytywnego obrazu relacji *homo-animal*, a tym samym funkcji, jakie ma pełnić miejsce pochówku, ważną

²⁰ Por. także def. w: SJP Dor *grzebowisko* zootechn. ‘ograniczony teren, na którym zakopuje się zwłoki zwierząt’; WSJP *grzebać* – ‘składać ciało lub prochy zmarłej osoby lub zmarłego zwierzęcia do grobu’; *zmarły* – ‘taki, który nie żyje’. Warto w tym miejscu wspomnieć także, iż *grzebowisko* w terminologii prawnej traktowane jest jako miejsce utylizacji zarówno padłych zwierząt, jak i kości pozostałych po zwierzętach hodowanych do produkcji wyrobów mięsnych.

rolę odgrywają wykorzystane apelatywa: *dolina*, *przystań*. Pierwszy z nich, w odniesieniu do omawianych ram sytuacyjnych, pozwala na traktowanie danej przestrzeni jako metafory głębi czy śmierci, która jednak konotuje jednocześnie takie wartości, jak dobro i szczęście²¹. Analogicznie nacachowana jest *przystań* jako symbol bezpieczeństwa, dotarcia do celu w drodze, którą przebywa każda istota żyjąca²².

Na uwagę zasługuje nazwa *Tęczowy Most* odnosząca się do dość szeroko rozpowszechnionego wśród miłośników zwierząt współczesnego mitu o miejscu wśród wzgórz, łąk i lasów (stąd prawdopodobnie *Tęczowy Las* i *Dolina Pupilków*), w którym po swojej śmierci przebywają zwierzęta²³. Są tam szczęśliwe, nie brakuje im jedzenia, przestrzeni, zabawy i ruchu. Tu oczekują na przybycie bliskiego im człowieka, z którym będą mogły przejść na ludzką stronę nieba i tam pozostać z nim na zawsze.

Rozbudowana symbolika *mostu* i *tęczy* jest mocno osadzona w wierzeniach wielu kultur. *Most* najczęściej stanowi metaforę łączenia tego, co zostało rozdzielone w czasie i przestrzeni, pełni funkcję spajającą światy widzialne i niewidzialne. Jest też „miejscem podwójnie mediacyjnym – nie tylko otwiera możliwość przejścia do innego świata, ale jest jeszcze fragmentem drogi” (Kowalski 2007: 324). *Tęcza* natomiast symbolizuje pokój, przemijanie, uspokojenie, różnego rodzaju więzi między niebem a ziemią²⁴. Można więc założyć, iż nazwa *Tęczowy Most* wskazuje na wiarę w możliwość ponownego spotkania człowieka i zwierzęcia, co potwierdza trwałość relacji psychospołecznych.

Wspomniana więź widoczna jest jednak przede wszystkim w tekstach pojawiających się na nagrobkach²⁵. Na inskrypcje składają się głównie te o charakterze onomastycznym, obejmujące informujące o imionach pochowanych zwierząt oraz o datach ich urodzenia i śmierci, np.:

[6] *Dunka lat 11 (Psi Los)*.

[7] *Serafin 27.12. 1997 – 23.06.2012 (Psi Los)*.

Inskrypcje nagrobne mogą być rozbudowane o teksty (nie zawsze wierszowane), które wyrażają tęsknotę za (najczęściej) czworonożnym przyjacielem oraz żal z powodu jego nieobecności, np.:

²¹ Por. rozbudowaną symbolikę *doliny* w: SS.

²² Por. definicję w WSJP.

²³ Treść mitu w kilku nieco odmiennych wariantach jest dostępna na stronach internetowych, poświęconych najczęściej psom lub kotom, takich jak: <https://pieknoumyslu.com/teczowy-most-nasze-zwierzeta/>; <http://www.bassety.net/forum/printview.php?t=1326&start=0&sid=6c2a8a3f5d014ee32504c91a1c95c30c>.

²⁴ Szerzej na temat symboliki *mostu* i *tęczy* w: SS.

²⁵ Ze względu na swoją złożoność temat wymaga osobnego, szczegółowego opracowania. W niniejszym artykule zagadnienie to zostało jedynie zasygnalizowane.

[8] *Tęsknimy za tobą (Tęczowy Most).*

[9] *Fredziu, piesku ukochany,
bardzo kochaliśmy ciebie,
kiedyś jeszcze się spotkamy,
czekaj na nas w niebie (Tęczowy Most).*

[10] *Sabcia, żyła 10 lat i 5 miesięcy.*

Brak Ciebie jest bólem ciszy (Cmentarz dla Małych Zwierząt w Rzędzianach).

Teksty te nacechowane są emocjonalnie, na co wskazuje przede wszystkim nagromadzenie leksyki z pola semantycznego uczuć: *ból, brak, kochać, tęsknić*. Samo umieszczenie takich treści wskazuje na potrzebę uzewnętrznienia negatywnych odczuć, które towarzyszą nadawcy po stracie bliskiej mu istoty.

Dominującym symbolem pojawiającym się w tego typu tekstach jest również wspomniany wcześniej *tęczowy most* bądź związana z nim kraina. Oba wykorzystywane są do wyrażania wiary w ponowne spotkanie:

[11] *Czekaj na nas przy tęczowym moście (Cmentarz dla Małych Zwierząt w Rzędzianach).*

[12] *Do zobaczenia na tęczowych łąkach (Tęczowy Most).*

Nadawcy inskrypcji chętnie stosują także elementy językowe, budujące pozytywny obraz zmarłego zwierzęcia i wskazujące na emocjonalny stosunek do niego, np.:

[13] *Max, kochany, wierny przyjaciel (Psi Los).*

[14] *Najukochańszy króliczek Tosiu (Psi Los).*

[15] *Maxymilian 5.05.1995 – 5585 dni szczęścia – 19.08.2010 (Psi Los).*

[16] *Byłaś naszą radością i miłością (Cmentarz dla Małych Zwierząt w Rzędzianach).*

Częstym motywem jest także deklaracja „życia we wspomnieniach”²⁶:

[17] *Lara 2000–2017. Żyjesz w naszych sercach i pamięci (Cmentarz dla Małych Zwierząt w Rzędzianach).*

[18] *Biegniesz przy nas na smyczy pamięci (Cmentarz dla Małych Zwierząt w Rzędzianach).*

Już ten szkicowy przegląd tekstów nagrobnych pokazuje, iż zmarłe zwierzę (zwykle pies) jest obrazowane najczęściej jako ulubieniec, członek rodziny, istota, która dawała szczęście²⁷. Mamy tu także do czynienia z profilowaniem

²⁶ Jak pisze Katarzyna Skrzypik (2004: 20): „Pamięć pełni funkcję pocieszycielską, przezwycięża śmierć a zmarły może być stale obecny wśród bliskich, istnieje w *sakralnej przestrzeni serca*”.

²⁷ Por. także analizy tekstów inskrypcji nagrobnych na wirtualnych cmentarzach zwierzęcych w artykule Urszuli Kolberovej (2016).

innym niż w wypadku inskrypcji poświęconych ludziom, co wynika z odmienności relacji człowiek–zwierzę i np. człowiek–społeczeństwo²⁸. W obu jednak grupach tekstów działania językowe nadawców podlegają analogicznym mechanizmom, opartym na emocjach i osobistych uczuciach (tęsknoty, miłości, wdzięczności).

Zespół znaków składających się na kod niewerbalny miejsc pochówku zwierząt jest równie złożony, jak ten odnoszący się do cmentarzy będących miejscem pamięci o ludziach. Strukturę przestrzeni wyznaczonej do chowania zwierząt także wydziela się instytucjonalnie i ogradza zgodnie z przepisami. Nie ma tu jednak miejsc centralnych, odpowiadających sferze *sacrum*, a sposób organizacji terenu zależy od koncepcji przyjętej przez jego właściciela (w niektórych przypadkach można spotkać się z wyodrębnianiem sektorów przeznaczonych dla danych gatunków zwierząt).

W semantykę przestrzeni w wypadku omawianych obiektów wpisuje się także układ architektoniczny roślinności. Jak pisze Katarzyna Skrzypik, analizując ten aspekt w odniesieniu do tradycji projektowania miejsc pochówków dla ludzi,

przestrzenna koncepcja cmentarzy opierała się często na planie parku czy ogrodu. Spacer po parku traktowany był często jako egzegeza tekstu kultury, przypomnienie sobie praw natury i porządku przyrody, a nawet swoistego rodzaju psychoterapia. Drzewa, kwiaty – życie i groby, to dwa światy stykające się na jednej przestrzeni (Skrzypik 2004: 19).

Wydaje się, że ta sama koncepcja została przeniesiona na plan cmentarzy dla zwierząt, choć dobór roślinności nie podlega takim samym regułom wierzeniowym, jak w wypadku dawnych miejsc pochówków ludzi.

Groby na cmentarzach dla zwierząt to najczęściej standardowe niewielkie płyty w kształcie prostokątów czy trapezów, na których podobnie jak w przypadku tradycyjnych nekropolii można postawić nagrobek lub przytwierdzić tabliczkę z inskrypcją. W zależności od obowiązującego w danym miejscu regulaminu oraz od wyobraźni i możliwości finansowych osoby dokonującej pochówku zwierzęcia, konstrukcje nagrobków tworzą marmurowe płyty (ustawione pionowo lub ułożone w pozycji poziomej) najczęściej w kształcie serca lub prostokąta. Zdarzają się także bardziej indywidualne kształty, np. obrys głowy kota, kości jako symbolu kojarzonego z psem. Dość popularnym elementem są duże kamienie sytuowane zamiast płyty nagrobnej w miejscu pochówku²⁹. Kształty nagrobków, zwłaszcza serca, są niewerbalnym znakiem

²⁸ Por. badania dotyczące tekstów nagrobnych w pracach: J. Kolbuszewskiego (1996b), K. Skrzypik (2004) i in. Analiza tej problematyki w odniesieniu do tekstów pojawiających się na nagrobkach zwierzęcych wymaga osobnego omówienia.

²⁹ Autorka hasła *kamień* w SSiSL pisze, iż „w polskiej kulturze i w polszczyźnie ludowej istnieje przekonanie, że kamień znajduje się na granicy światów, poza miejscami

silnych więzi człowieka ze zwierzęciem i podobnie jak te wymienione wyżej stanowią wizualny dowód pamięci o bliskiej istocie.

Na płytach lub kamieniach obok inskrypcji bardzo często zamieszcza się zdjęcia zwierząt w formach analogicznych do tych, które pojawiają się na nagrobkach w miejscach pamięci o ludziach. Są to więc fotografie ceramiczne, grawerowane portrety czy też zdjęcia oprawione w ramkę. Funkcja tych znaków wydaje się być w obu wypadkach taka sama.

Na uwagę zasługują rzeźby figuralne, choć na zwierzęcych nagrobkach występują rzadko. Zwykle, w zależności od gatunku pochowanego pupila, są to postacie psów lub kotów. Drugi pojawiający się element to małe aniołki, tradycyjnie umieszczane dotąd na grobach dzieci. W danym kontekście sytuacyjnym sfera *sacrum* nakłada się na *profanum*, co w wypadku tego symbolu jest dosyć rozpowszechnionym zjawiskiem kulturowym, tu przeniesionym na kolejny wycinek rzeczywistości.

Warto także zauważyć, iż figurki na grobach zwierzęcych najczęściej nie są elementem stałym, stanowiącym nierozzerwalną część całej struktury nagrobka. Miejsca pochówku zwierząt charakteryzuje bowiem wielość przynoszonych tam przedmiotów – głównie zabawek kładzionych na płytach lub płaszczyznach odwzorowujących (za pomocą kamieni lub niskich płotków) obszar grobu. Wydaje się być to analogią do (wspomnianego na początku) obyczaju umieszczania w trumnie rzeczy niezbędnych człowiekowi w ostatniej drodze, gdyż w wypadku zwierząt mogą być one przydatne w dolinie za tęczowym mostem. Zauważalna jest także pewna konwencja organizacyjna grobów zwierzęcych. Przypominają nierzadko legowiska z rozrzuconymi na nich zabawkami, po które za chwilę wróci czworonożny przyjaciel, członek rodziny. Można więc uznać takie działania za zachowania magiczne, mające na celu zatrzymanie (cofnięcie) czasu. To także forma pamięci.

Znakiem niewerbalnym (który należy uznać za najbardziej charakterystyczny dla miejsc pochówków zwierząt), jednoznacznie kojarzonym z tą przestrzenią są wbijane w ziemię kolorowe wiatraczki – symbol tęczy łączącej pozaziemskie światy ludzi i zwierząt. Tylko w przestrzeniach nekropolii przeznaczonych dla ludzi mówimy o sferze *sacrum*, której symbolem jest krzyż. Jego konotacji, funkcji i sposobu wartościowania nie można przenieść na świat zwierzęcy, gdyż w kulturze wielu krajów nie zostałoby to usankcjonowane ani w aspekcie religijnym, ani obyczajowym. W przestrzeni przeznaczonej do chowania zwierząt funkcjonuje więc reprezentatywny dla niej symbol kolorowego wiatraczka.

zamieszkania człowieka. [...] Sam kamień może też przenosić i zatrzymywać zło (niekiedy dobro); symbolizuje środek świata i miejsce przejścia z jednego świata (stanu) do drugiego” (SSiSL I/1/349).

Wstępna analiza elementów składających się na złożony znak, który tworzą instytucjonalnie wyodrębnione miejsca pochówku zwierząt, pozwoliła na zarysowanie podobieństw i różnic między tymi grzebowiskami a cmentarzami przeznaczonymi dla ludzi. Podsumowanie rozważań zawiera tabela 1.

Tabela 1.

Cmentarze dla ludzi	Cmentarze dla zwierząt
złożoność znaku	
rozbudowana grupa znaków, których symbolika odwołuje się do tradycji i religii	mniej rozbudowana grupa znaków nagrobnych, symbole odwołują się do tradycji lub do mitu o tęczowym moście
kod werbalny	
teksty na bramach, przy wejściach	
odnoszą się do sfery <i>sacrum</i>	odnoszą się do mitu o tęczowym moście
inskrypcje nagrobne	
uczucia (tęsknota, miłość, wdzięczność) jako motywacja działań językowych	
obrazowanie w różnorodnych aspektach (np. społecznym, psychicznym, patriotycznym itp.)	mniejsza różnorodność aspektowa obrazowania (głównie aspekt psychiczny)
kod niewerbalny	
przestrzeń wydzielona instytucjonalnie	
dominująca sfera <i>sacrum</i> + towarzysząca sfera <i>profanum</i>	sfera <i>profanum</i>
architektura krajobrazu – strefa życia (rośliny) i śmierci (groby) łączą się na jednej przestrzeni	
elementy grobu	
płyta, kamień, tabliczki z inskrypcjami	
kształty nawiązujące do tradycji, kultury i religii	kształty kojarzone ze zwierzętami i symbolizujące więź z nimi
fotografie	
identyfikacja i wrażenie stałej obecności zmarłego (człowieka lub zwierzęcia)	
rzeźby figuralne	
dominacja sfery <i>sacrum</i>	dominacja sfery <i>profanum</i>
dominujący symbol	
na cmentarzach chrześcijan – krzyż (symbolika zbawienia i spotkania człowieka z Bogiem)	kolorowy wiatraczek (symbolika ponownego spotkania człowieka i zwierzęcia na tęczowym moście)

Zebrane dane należy traktować jako punkt wyjścia do dalszych analiz tekstu kultury, jakim obok nekropolium przeznaczonego do pochówku ludzi jest niewątpliwie także cmentarz dla zwierząt. Szczegółowych badań uwzględniających m.in. kategorię punktu widzenia wymagają przede wszystkim inskrypcje nagrobne charakterystyczne dla tego makroznaku. W dalszych badaniach (zarówno kodu werbalnego, jak i niewerbalnego) warto uwzględnić też szerszą perspektywę ujęcia problematyki, uwzględniającą pogłębienie

analiz zwłaszcza w odniesieniu do aspektów: psychospołecznego, obyczajowego czy etycznego.

Literatura

- Adamowski Jan, 1999, *Kategoria przestrzeni w folklorze. Studium etnolingwistyczne*, Lublin.
- Adamowski Jan, 2006, *Cmentarna komunikacja niewerbalna – zarys problematyki*, [w:] *Teksty kultury. Oblicza komunikacji XXI wieku*, red. Jan Mazur, Małgorzata Rzeszutko-Iwan, Lublin, s. 373–384.
- Adamowski Jan, 2011, *Na rozstaju dróg, czyli o semantyce skrzyżowania w polskiej kulturze tradycyjnej*, [w:] *Droga w języku i kulturze. Analizy antropologiczne*, red. Jan Adamowski, Katarzyna Smyk, Lublin, s. 179–188.
- Adamowski Jan, 2015, *Cmentarz – perspektywy interpretacyjne*, „Twórczość Ludowa. Kwartalnik Stowarzyszenia Twórców Ludowych”, nr 3–4, s. 8–12.
- Adamowski Jan, Smyk Katarzyna (red.), 2011, *Droga w języku i kulturze. Analizy antropologiczne*, Lublin.
- Bartmiński Jerzy, 2007a, *Polska dola, rosyjska sud’ba*, [w:] tegoż, *Językowe podstawy obrazu świata*, Lublin, s. 242–251.
- Bartmiński Jerzy, 2007b, *Punkt widzenia, perspektywa, językowy obraz świata*, [w:] tegoż, *Językowe podstawy obrazu świata*, Lublin, s. 76–88.
- Bartmiński Jerzy (red.), 2006, *Język. Wartości. Polityka. Zamiany rozumienia nazw wartości w okresie transformacji ustrojowej w Polsce. Raport z badań empirycznych*, Lublin.
- Bartmiński Jerzy, Niebrzegowska Stanisława, 1998, *Profile a podmiotowa interpretacja świata*, [w:] *Profilowanie w języku i tekście*, red. Jerzy Bartmiński, Ryszard Tokarski, Lublin, s. 211–235.
- Bednarz Katarzyna, 2004, *Formy i znaczenia symboliczne krzyży nagrobnych (na przykładzie cmentarza przy ul. Lipowej w Lublinie)*, „Twórczość Ludowa. Kwartalnik Stowarzyszenia Twórców Ludowych”, nr 3, s. 15–18.
- Brzozowska Małgorzata, 2000, *Etymologia a konotacje wybranych nazw kamieni*, „Etnolingwistyka. Problemy Języka i Kultury” 12, s. 265–279.
- Fabiszak Małgorzata, Brzezińska Anna Weronika, 2018, *Cmentarz. Park. Podwórko. Poznańskie przestrzenie pamięci*, Warszawa.
- Kolberová Urszula U, 2016, *Językowy obraz psa zawarty w inskrypcjach nagrobnych na wirtualnych cmentarzach zwierzęcych*, „Poradnik Językowy”, z. 9, s. 48–57.
- Kolbuszewski Jacek, 1996a, *Cmentarze*, Wrocław.
- Kolbuszewski Jacek, 1996b, „*Co mnie dzisiaj, jutro tobie*”. *Polskie wiersze nagrobne*, Wrocław.
- Kolbuszewski Jacek, 1999, *Niezamierzony komizm inskrypcji nagrobnych*, [w:] *Problemy współczesnej tanatologii. Medycyna. Antropologia kultury. Humanistyka*, t. 3, red. Jacek Kolbuszewski, Wrocław, s. 367–375.
- Kolbuszewski Jacek, 2004, *Śmierć zwierzęcia*, [w:] *Problemy współczesnej tanatologii. Medycyna. Antropologia kultury. Humanistyka*, t. 8, red. Jacek Kolbuszewski, Wrocław, s. 575–591.
- Kowalski Piotr, 2007, *Kultura magiczna. Omen, przesąd, znaczenie*, Warszawa.
- Kubiak Krzysztof, 1986, *Wokół fotografii nagrobnej*, „Polska Sztuka Ludowa”, nr 1, s. 69–82.

- Michajłowa Katia, 2011, *Śmierć jako droga w zaświaty w języku i kulturze ludowej Bułgarów i Polaków*, [w:] *Droga w języku i kulturze. Analizy antropologiczne*, red. Jan Adamowski, Katarzyna Smyk, Lublin, s. 93–102.
- Ożóg Kazimierz, 2011, *Metafora życia ludzkiego jako drogi – aspekty językowe i kulturowe*, [w:] *Droga w języku i kulturze. Analizy antropologiczne*, red. Jan Adamowski, Katarzyna Smyk, Lublin, s. 17–26.
- PSWP – *Praktyczny słownik współczesnej polszczyzny*, 2001–2005, red. Halina Zgółkowa, Poznań.
- SJP Dor – *Słownik języka polskiego*, 1958–1969/1996, red. Witold Doroszewski, Warszawa.
- SJP KKN – Jan Karłowicz, Adam Kryński, Władysław Niedźwiecki, 1900–1927/1952, *Słownik języka polskiego*, Warszawa–Poznań.
- SJP Szym – *Słownik języka polskiego*, 1978–1981/89, red. Mieczysław Szymczak, Warszawa.
- Skrzypik Katarzyna, 2004, *Miejsce pamięci – o napisach nagrobnych na cmentarzu w Szczepieszynie*, „Twórczość Ludowa. Kwartalnik Stowarzyszenia Twórców Ludowych”, nr 3, s. 19–22.
- Smyk Katarzyna, 2011, *Bagaż nasz powszedni, czyli o torebce, plecaku i drodze*, [w:] *Droga w języku i kulturze. Analizy antropologiczne*, red. Jan Adamowski, Katarzyna Smyk, Lublin, s. 317–330.
- Sobstyl Katarzyna, 2014, *Samotność i jej obrazy w języku*, Lublin.
- Sobstyl Katarzyna, 2019, *Językowe obrazowanie zwierząt i ich ochrony w polskich rozporządzeniach i ustawach na przestrzeni stulecia*, [w:] *Dziedzictwo językowe przeszłości – w stulecie odzyskania niepodległości*, red. Jolanta Klimek-Grądzka, Małgorzata Nowak-Barcińska, Lublin, s. 137–149.
- SS – Kopaliński Władysław, 1990, *Słownik symboli*, Warszawa.
- SSiSL – *Słownik stereotypów i symboli ludowych*, koncepcja całości i redakcja Jerzy Bartmiński, zastępca redaktora Stanisława Niebrzegowska-Bartmińska, t. 1. *Kosmos*, cz. 1: *Niebo, światła niebieskie, ogień, kamienie*, Lublin 1996; cz. 2: *Ziemia, woda, podziemie*, Lublin 1999; cz. 3: *Meteorologia*, Lublin 2012; cz. 4: *Świat, światło, metale*, Lublin 2012; t. 2. *Rośliny*, cz. 1: *Zboża*, Lublin 2017; cz. 2: *Warzywa, przyprawy, warzywa przemysłowe*, Lublin 2018; cz. 3: *Kwiaty*, Lublin 2019; cz. 4: *Zioła*, Lublin 2019.
- Trzynadłowski Jan, 1977, *Małe formy literackie*, Wrocław.
- USJP – *Uniwersalny słownik języka polskiego*, 2003, red. Stanisław Dubisz, Warszawa.
- WSJP – *Wielki słownik języka polskiego* [wersja internetowa], red. Piotr Żmigrodzki, www.wsjp.pl
- Internetowe źródła materiału badawczego [daty dostępu: 20.11.2018–25.11.2018]:
<https://mpo.torun.pl/69/cmentarz-teczowy-las>
<https://pieknoumyslu.com/teczowy-most-nasze-zwierzeta/>
<http://www.bassety.net/forum/printview.php?t=1326&\start=0&\sid=6c2a8a3f5d014ee32504c91a1c95c30c>
krematoriumdlazwierzat.com
pgkslupsk.pl/dolina_pupilkow.html
www.cmentarz-zwierzat.pl
www.psilos.pl

Streszczenie: Obserwowane współcześnie zjawisko powstawania oficjalnych grzebowisk dla zwierząt opiera się w określonych aspektach na analogiach do cmentarzy, traktowanych nie tylko jako miejsce pochówku ludzi, lecz także jako złożony symbol pamięci o nich.

Oba typy miejsc należy traktować jako makroznaki reprezentowane przez kod werbalny i niewerbalny. Cmentarze dla ludzi charakteryzuje większa złożoność i różnorodność symboliki, opartej na wielowiekowej tradycji zarówno w ujęciu kulturowym, jak i religijnym. Działania językowe i pozajęzykowe, dokonywane w szeroko rozumianej ramie sytuacyjnej, są ściśle związane ze sferą *sacrum*, reprezentowaną przez symbol krzyża. W wypadku cmentarzy dla zwierząt, mimo że charakteryzują je tożsame elementy kodów (np. inskrypcje nagrobne, fotografie, rzeźby figuralne), to jednak ich realizacja przybiera mniej złożoną formę i opiera się głównie na sferze *profanum* reprezentowanej przez symbole związane ze współcześnie rozpowszechnionym mitem o tęczowym moście. Cechą wspólną dla obu makroznaków są działania językowe i pozajęzykowe motywowane przez uczucia tęsknoty, miłości i wdzięczności.

Słowa kluczowe: teksty kultury; cmentarze dla ludzi i zwierząt; makroznak; kod werbalny i niewerbalny

